

Є. С. Чекарева,

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Харків

СИНТАКСИЧНІ ФУНКЦІЇ АРТИКЛЯ В ДАВНЬОГРЕЦЬКІЙ МОВІ КЛАСИЧНОГО ПЕРІОДУ

У статті представлений аналіз синтаксичних функцій артикля давньогрецької мови класичного періоду. Розглядаються такі випадки вживання, коли наявність артикля впливає на синтаксичні зв'язки в межах речення або словосполучення, а його відсутність зумовлює певним чином структуру всього речення. Підкреслюється генетичний зв'язок артикля із вказівним займенником. Простежується динаміка поступової втрати артиклем семантичної та синтаксичної самостійності у процесі морфологізації цього граматичного елемента.

Ключові слова: артикль; вказівний займенник; синтаксичні функції; структура речення.

В статті представлено аналіз синтаксических функцій артикля древнегреческого языка классического периода. Рассматриваются такие случаи употребления, когда присутствие артикля влияет на синтаксические связи в рамках предложения или словосочетания, а его отсутствие обуславливает определенным образом структуру всего предложения. Подчеркивается генетическая связь артикля с указательным местоимением. Прослеживается динамика постепенной утраты артиклем семантической и синтаксической самостоятельности в процессе морфологизации этого грамматического элемента.

Ключевые слова: артикль; указательное местоимение; синтаксические функции; структура предложения.

The article represents an analysis of the syntactic functions of the Ancient Greek article in Classical period. There is an analysis of the article uses when its presence or absence determines syntactic structure of the sentence. There is an emphasis on the genetic connection between the article and demonstrative pronouns. The dynamic of the gradual loss of semantic and syntactic self-dependence of the article in its way to morphologisation is also retraced in the article.

Key words: article; demonstrative pronoun; syntactic functions; structure of the sentence.

Артикль давньогрецької мови представляє значний інтерес для досліджень різного плану. Зокрема, особливістю давньогрецької мови є те, що саме в ній представлений історичний етап виникнення із вказівних займенників означених артиклів більшості індоевропейських мов. Як зазначає І. І. Толстой, «в мові епосу ми <...> спостерігаємо грецький артикль «in statu nascendi», бачимо, так би мовити, процес його зародження» [5, с. 370]. У нових мовах цей початковий етап розвитку артикля реконструюється лише гіпотетично або з малою кількістю давніх пам'яток.

У межах даної статті хотілося б звернутися до функціонування артикля у класичний період давньогрецької мови, коли артикль вийшов на рівень поліфункціональної одиниці, розвинувши свої можливості від первісної ролі вказівного займенника до активної участі в актуальному членуванні речення, конкретизації й уточнення інформації не тільки на рівні слова, а й на рівні речення, тексту.

Більшість дослідників розглядають артикль у зв'язку з іменником та категорією детермінації. Деякі вчені наполягають на необхідності розгляду артикля по відношенню до цілого речення і навіть тексту. Д. А. Штелінг пише: «Принципово новий підхід до вивчення категорії артикля спонукав дослідників пов'язати артиклі не тільки з категорією означеності-неозначеності <...>, але й з актуальним членуванням речення, з логіко-комунікативною структурою абзацу, з синтаксисом» [15, с. 3]. О. І. Москальська вважає, що «артикль виконує в тексті спеціальні текстобудівні функції, які не можуть бути простежені на окремому реченні» [8, с. 103]. Артикль розглядається з позиції граматики тексту як такий, що спрямовує увагу адресата або на інформацію, яка передує артиклю (означений артикль, анафоричний характер зв'язку), або йде за ним (неозначений артикль, катафоричний характер зв'язку).

З погляду актуального членування речення неозначений артикль є одним із засобів вказівки на те нове, що повідомляється у реченні (рему), а означений, навпаки, співвідноситься з тим, що вже відомо (темою).

Але очевидно є недостатня розробленість проблем співвідношення артикля з синтаксичною структурою мови. Г. М. Габучян пише: «Є всі підстави припускати, що синтаксичний аспект дослідження сутності категорії означеності-неозначеності буде визначати напрямок подальшого розвитку загальної теорії артикля» [4, с. 25].

Деякі дослідники відзначають, що, крім функції вираження категорії означеності-неозначеності, артикль виконує інші функції, які переважно пов'язані з синтаксисом. І. Крамський називає їх вторинними і пише, що французький артикль, «крім своїх основних функцій, має вторинні, які кваліфікують рід та число» [6, с. 17], а англійський артикль «має вторинні функції дещо іншого характеру, а саме – він субстантивує прикметник» [6, с. 17]. Л. І. Божно називає ці функції граматичними (на противагу семантичним) та вважає, що в німецькій мові «основні граматичні функції артикля полягають у позначенні а) роду, б) числа, в) відмінку іменників та г) оформленні субстантивації інших частин мови» [3, с. 6]. Р. Г. Піотровський розрізняє морфологічні і синтаксичні функції та говорить про їх неоднакове співвідношення на різних етапах розвитку французької мови, а саме, звуження синтаксичних функцій на користь морфологічних.

У науці немає єдиної думки щодо питання синтаксичних функцій артикля. Деякі дослідники вважають, що артикль не виконує синтаксичних функцій як таких. Так, О. Реформатський пише: «Для теорії службових слів артиклі дуже важливі. Вони не виражають відносин між членами речення, не створюють синтаксичних форм мови, але є найбільш типовими «граматичними супровідниками» знаменних слів» [11, с. 296]. Такий погляд на артикль як супровідник або навіть компонент іменника відзначає також В. Тур: «багато лінгвістів відзначають своєрідність артиклів у порівнянні з іншими детермінантами, те, що на відміну від останніх, артиклі не мають лексичного значення і не виступають членами речення, <...> артикль вважають лише компонентом

іменника <...> або навіть морфемою» [14, с. 183]. Протилежною є точка зору О. Камчатнова та Н. Ніколіної, які вважають однією з функцій артикля те, що він «може брати участь у вираженні синтаксичних відносин» [5, с. 116].

Аналіз фактичного матеріалу дає усі підстави говорити, що артикль давньогрецької мови виконує і синтаксичні функції, причому їх спектр є дуже широким, до того ж відіграє важливу роль у загальній структурі речення та збереженні зв'язності тексту. Для цього зафіксуємо найбільш поширені випадки вживання артикля у синтаксичній функції в мові класичного періоду.

Однією з поширених функцій давньогрецького артикля є оформлення означення при іменнику в атрибутивній або предикативній позиціях.

Звичайна атрибутивна позиція передбачає розташування означення між артиклем та означуваним іменником:

(1) τὸν ὑμέτερον Κόδρον (Plat. Symp. 208. d.) – *вашого Кодра (тут і далі переклад з давньогрецької У. Головач);*

(2) τὴν ἄλλην ἀρετὴν (Plat. Symp. 209. a.) – *інші чесноти;*

(3) τῇ πρώτῃ τραγωδίᾳ (Plat. Symp. 173. a.) – *нагороду за першу трагедію;*

(4) εἰς τὸν ἔπειτα χρόνον (Plat. Symp. 208. e.) – *на всі прийдешні часи;*

(5) ἡ τῶν ἱερέων τέχνη (Plat. Symp. 202. e.) – *мистецтво жертвоприношень;*

(6) τὴν ἐπὶ μὲν τοῖς αἰσχροῖς αἰσχύνῃν (Plat. Symp. 178. d.) – *почуття сорому через ганебні вчинки;*

(7) τὴν περὶ τὸν ἔρωτα σπουδῆν (Plat. Symp. 179. d.) – *здатність спалахнути від Ероса серцем;*

(8) αἱ ὑπὸ πάσαις ταῖς τέχαις ἐργασίαι (Plat. Symp. 205. c.) – *будь-яка праця в царині мистецтв;*

(9) ἡ γὰρ ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς συνουσία (Plat. Symp. 206. c.) – *коли сходяться чоловік і жінка;*

(10) τὸ ἐν τοῖς ἐπιτηδεύμασι καὶ τοῖς νόμοις καλόν (Plat. Symp. 210. c.) – *красу, приховану в людських ділах і звичаях;*

(11) τὸ τοῦ ὄλου ἐπιτιθέντες ὄνομα (Plat. Symp. 205. b.) – *називаємо його загальним поняттям.*

Неузгоджене (4) – (10) означення в такій позиції є навіть більш частотним у текстах Платона, ніж узгоджене (1) – (3). Відзначимо також, що у поодиноких випадках артикль та іменник, до якого він відноситься, можуть бути розірвані дієприкметником, який не входить до складу означення (11).

Подібна позиція артикля зустрічається також у західноєвропейських артиклевих мовах, але означення в більшості випадків узгоджене з іменником. У старофранцузькій така позиція позначала більш тісний зв'язок іменника з означенням. Р. Г. Піотровський пише: «Завдяки граматичній спайці артикля й іменника у старофранцузькій мові виробляється правило, згідно з яким слово, розташоване між артиклем та іменником, утворює з останнім тісну значеннєву єдність» [9, с. 176].

Артикль у такій позиції дозволяє оформлювати дуже поширені означення, які є складними за своєю внутрішньою структурою (зокрема, всередині наявні два субстантивованих за допомогою артикля дієприкметника). Звернемо увагу на те, що для літературного перекладу цього уривка українською мовою виявилось необхідним перенести означення в окреме підрядне речення:

(12) ἡ γὰρ τοι ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ ὄντι ὄταφον αἰτία πᾶσά ἐστι ποιησις (Plat. Symp. 205. b.) – *Бо будь-яка причина є творчістю, якщо завдяки їй відбувається перехід із небуття у буття.*

Емфатична атрибутивна позиція означення передбачає розташування після означуваного іменника, а артикль повторюється перед ним. Така позиція підкреслює та виділяє означення, надає йому певної експресивності:

(13) ἡ ὁδὸς ἢ εἰς ἄστῃ (Plat. Symp. 173. b.) – *дорога до міста;*

(14) ἐπὶ τῇ οἰκίᾳ τῇ Ἀγαθωνος (Plat. Symp. 174. e.) – *перед оселею Агатона;*

(15) αὐλοῦσαν ἑαυτῇ ἢ ἂν βούληται ταῖς γυναιξὶ ταῖς ἔνδον (Plat. Symp. 176. e.) – *може пограти сама собі або, якщо хоче, жінкам у внутрішніх покоях;*

(16) τὸν δὲ λόγον τὸν περὶ τοῦ ἔρωτος (Plat. Symp. 201. d.) – *досл. «цю» промову («цю»), пов'язану з Еротом.*

Емфатична та звичайна атрибутивна позиція можуть бути поєднані по відношенню до одного іменника, як ми бачимо у прикладі (17) та (18):

(17) τοὺς ἄλλους ποιητὰς τοὺς ἀγαθοῦς (Plat. Symp. 209. d.) – *інших прекрасних поетів;*

(18) τὸ ἐν ταῖς κύλιξιν ὕδωρ τὸ διὰ ἐρίου ῥέον (Plat. Symp. 175. d.) – *як та вода в келихах, що вовною перетікає.*

Перший та другий артикль можуть бути роз'єднані іншими членами речення, які не відносяться до сполучення іменника з означенням, оформлюваного артиклем. У наступному прикладі (19) між двома елементами атрибутивної конструкції розташований той предикат (разом із суб'єктом), від якого ця конструкція безпосередньо залежить:

(19) ἀλλὰ γὰρ τῶ ὄντι μάλιστα μὲν ταύτην τὴν ἀρετὴν οἱ θεοὶ τιμῶσιν τὴν περὶ τὸν ἔρωτα (Plat. Symp. 180. a-b.) – *а боги, що справді високо цінують мужність, яка живиться любов'ю.*

Таке явище Ш. Баллі називає роз'єднанням і твердить, що порівняно з новими мовами «ще більшу роль грало роз'єднання в класичних мовах і, мабуть, первісно в індоєвропейській мові; воно дуже різко підкреслює синтетичний характер цих мов» [2, с. 187]. Наслідком роз'єднання Ш. Баллі вважає «встановлення та закріплення автономії відділених таким чином одне від одного знаків» [2, с. 187]. Артикль же в цій позиції сприяє легкому розумінню структури речення та того, що дві відділені частини атрибутивної конструкції пов'язані між собою.

У предикативній позиції означення є логічним предикатом і виступає зазвичай частиною складеного іменного присудка, а іменник, до якого це означення належить, – логічним підметом. Означення стоїть або перед іменником з артиклем (означення – артикль – іменник), або після іменника без другого артикля (артикль – іменник – означення) [13, с. 248]. Обидва варіанти ми бачимо в прикладі (20):

(20) *ἀνάρμοστον δ' ἐστὶ τὸ αἰσχροὺν παντὶ τῷ θεῷ, τὸ δὲ καλὸν ἀρμόττον* (Plat. Symp. 206. d.) – *для всього божественного потворність – це брак гармонії, а прекрасне – гармонійне;*

(21) *εἰ μὴ τις τὸ μὲν ἀγαθὸν οἰκεῖον καλεῖ καὶ ἑαυτοῦ, τὸ δὲ κακὸν ἀλλότριον* (Plat. Symp. 205. e.) – *хіба що назвали б добре своїм і власним, а погане – чужим.*

Відносно одного іменника в предикативній позиції можуть бути розташовані декілька означень, та, як і при атрибутивному положенні, конструкція може бути розірвана дієслівною формою, до якої відноситься вся конструкція (22):

(22) *αὐτὸ τὸ καλὸν ἰδεῖν εἰλικρινές, καθαρὸν, ἄμεικτον* (Plat. Symp. 211. e.) – *побачити саме це прекрасне – прозоре й чисте, без усіх отих зайвих додатків.*

Треба зауважити, що означення в мові класичного періоду іноді може вводитися і без артикля:

(23) *ὑπὲρ ἀρετῆς ἀθανάτου καὶ τοιαύτης δόξης εὐκλεοῦς* (Plat. Symp. 208. d.) – *аби засвідчити свої безсмертні чинки і зажити доброї слави;*

(24) *πολλὰ καὶ καλὰ ἀποφηνάμενοι ἔργα* (Plat. Symp. 209. e.) – *безліч прекрасних справ.*

Як бачимо, артикль дозволяє оформлювати досить поширені означення (наприклад, (8), (9), (10), (12)) без допомоги підрядного речення; розрізняти атрибутивну та предикативну позиції означення та додавати експресивного відтінку означенню, коли воно знаходиться в певній позиції. Завдяки тісному зв'язку іменника з означенням, навіть поширеним, іменникова група завжди залишається цілісною, тому підвищується її мобільність.

Окремої уваги заслуговує участь артикля у процесах субстантивації. Як відомо, субстантивацією в мовознавстві називається «перехід в клас іменників» [7, с. 519] будь-яких інших частин мови, і вона є одним з окремих випадків транспозиції. Оскільки в давньогрецькій мові субстантивованими можуть бути всі частини мови, а також словосполучення або цілі речення, слід з обережністю говорити про субстантивацію як отримання значення предметності та морфологічних категорій іменника («слово <...> потрапляє в іншу парадигму без зміни свого морфологічного складу» [11, с. 297]). У давньогрецькій мові транспозитором у цьому процесі завжди виступає артикль. М. М. Славятинська пише: «Артикль грає величезну роль у процесі субстантивації, дозволяючи осмислювати як іменник не тільки окремі слова, але і словосполучення та речення» [12, с. 53]. При субстантивації може матися на увазі якийсь конкретний іменник (25), а може такого іменника не бути:

(25) *τῇ ὑστεραῖα [ἡμέρα]* (Plat. Symp. 173. a.) – *наступного дня.*

Якщо при субстантивації мається на увазі якийсь конкретний іменник, то артикль має рід та число цього іменника, в іншому випадку, як пише С. І. Соболевський, «субстантивування <...> відбувається лише в чоловічому та середньому роді (рідко в жіночому)» [13, с. 249]. Слова, субстантивовані в чоловічому та жіночому роді, позначають переважно людей, в середньому – предмети або явища.

Розглянемо окремі види субстантивації за допомогою артикля у давньогрецькій мові.

Субстантивація інфінітива дуже поширена, можливо, тому що «історично інфінітив в індоєвропейській мові становить форму імені зі значенням дії, яка перейшла в парадигму дієслова» [7, с. 198]:

(26) *χωρὶς τοῦ οἶεσθαι ὠφελεῖσθαι* (Plat. Symp. 173. c.) – *сподіваючись і собі отримати деяку користь;*

(27) *περὶ τὸ συμμαχηῖναι ἀλλήλοις* (Plat. Symp. 207. b.) – *як паруються між собою;*

(28) *περὶ τοῦ μεθύσκεσθαι* (Plat. Symp. 176. c.) – *про пияцтво.*

Разом із субстантивацією артикль може також оформлювати означення в атрибутивній позиції, яке відноситься до субстантивованого інфінітива (29), причому таке означення може бути досить поширеним (30), (31):

(29) *διὰ τὸ ὀρθῶς παιδεραστεῖν* (Plat. Symp. 211. b.) – *через любов до юнаків;*

(30) *τοῦτο γὰρ δὴ ἐστὶ τὸ ὀρθῶς ἐπὶ τὰ ἐρωτικά ἵέναι* (Plat. Symp. 211. b.) – *ось таким шляхом треба йти в любові;*

(31) *τὸ γὰρ ἐν τοῖς πρεσβύτατον εἶναι* (Plat. Symp. 178. b.) – *бути найстарішим серед богів.*

Субстантивованій інфінітив може входити до сталих конструкцій ((32), (33), (34)):

(32) *ἀλλὰ σύ, ἦ δ' ὅς, πῶς ἔχεις πρὸς τὸ ἐθέλειν ἂν ἵεναι ἄκλητος ἐπὶ δεῖπνον;* (Plat. Symp. 174. a.-b.) – *А як ти, до речі, ставишся, аби прийти на бенкет, до якого тебе не покликали?*

(33) *πῶς ἔχει πρὸς τὸ ἐρρωσθαι Ἀγάθων;* (Plat. Symp. 176. b.) – *Як чується на силі щодо пиття Агатон?*

(34) *προθύμως ἔχειν πρὸς τὸ πολλὴν πίνειν οἶνον* (Plat. Symp. 176. c.) – *прагне впитися вином.*

Субстантивація інфінітива, як і інших дієслівних форм, цікава тим, що дієслівна форма зберігає свої первісні граматичні категорії (в інфінітива це час та стан), отримуючи при цьому граматичні категорії іменника (відмінок та число). Таким чином, продовжуючи виражати значення таксису (зокрема, одночасність, передумання або наслідування) завдяки збереженню категорії часу, субстантивованій інфінітив отримує можливість вступати у відношення, які оформлюють прийменники. Також від такого інфінітива може залежати ще один, не субстантивованій, інфінітив, як це можна побачити у прикладах (26), (32), (33).

Субстантивація прикметника є поширеним в багатьох мовах явищем. У давньогрецькій прикметник, субстантивованій за допомогою артикля середнього роду множини *τά*, отримує узагальнююче значення:

(35) *τὰ ἐρωτικά* (Plat. Symp. 207. c.) – *(любовне «взагалі; все, що пов'язано з коханням»).*

Субстантивованими можуть бути також прикметники у вищому (36) та найвищому (37), (38) ступенях порівняння:

(36) *ἐκ τοῦ πληρεστέρου εἰς τὸ κενώτερον* (Plat. Symp. 175. d.) – *від повнішого з нас до ненаповненого;*

(37) *διαμάχεσθαι τὰ ἀσθενέστατα τοῖς ἰσχυροτάτοις* (Plat. Symp. 207. b.) – *найслабші готові боронити свого плоду він найсильніших;*

(38) *ἔστιν γὰρ δὴ τῶν κάλλιστων ἡ σοφία* (Plat. Symp. 204. b.) – *бо мудрість – одне з найпрекрасніших благ.*

Такий дослівний переклад є коректним, оскільки в українській мові загальне поняття передається середнім родом однини («найпрекрасніше») а в давньогрецькій, як було вже сказано раніше, середнім родом мно-

жини (τὰ κάλλιστα). Вказівку на цю різницю знаходимо, зокрема, у В. О. Плуґяна: «у російській мові <...> прикметники, які позначають ознаки об'єктів-істот і/або ситуацій, при субстантивзації приймають середній рід (пор. *прошлое, новое, чужое, неизвестное* і т. п.). У латинській, давньогрецькій та деяких інших мовах в останньому випадку, як відомо, використовувалася форма середнього роду множини» [10, с. 158].

Конкретний іменник, який мається на увазі при субстантивзації, може бути вжитий безпосередньо перед субстантивованим прикметником, як у прикладі (39):

(39) τοιοῦτους παῖδας μᾶλλον γεγενέναι ἢ τοὺς ἀνθρωπίνους [παῖδας] (Plat. Symp. 209. c.-d.) – *приводити на світ таких дітей, аніж плодити звичайних [дітей]*.

У давньогрецькій мові також дуже поширена субстантивация дієприкметника, оскільки дієприкметник і сам по собі має категорії роду, числа та відмінка, але, субстантивований, він не виражає ознаку, а виконує номінативну функцію. При перекладі на інші, навіть артиклеві, мови доводиться передавати субстантивований дієприкметник описовою конструкцією:

(40) ἔὰν ὀρθῶς ἠγῆται ὁ ἡγοούμενος (Plat. Symp. 210. a.) – *якби хтось вміло тебе провадив;*

(41) ὑπεραποθνήσκειν γε μόνον ἐθέλουσιν οἱ ἐρῶντες (Plat. Symp. 179. b.) – *навіть вмерти замість іншого готові поодинокі, звичайно, закохані;*

(42) οὐδεὶς τῶν παρόντων (Plat. Symp. 176. c.) – *жоден з присутніх;*

(43) τὸ ἐρώμενον Ἔρωτα εἶναι, οὐ τὸ ἐρῶν (Plat. Symp. 204. c.) – *Ерос є предметом любові, але не сама любов;*

(44) τοῖς μέλλουσι καλῶς βιώσασθαι (Plat. Symp. 178. c.) – *якщо вони тільки по-справжньому хочуть гарно прожити свій вік;*

(45) ἐκ τῶν ὁμολογημένων (Pl. Symp. 207. a.) – *як ми погодилися.*

Субстантивований дієприкметник також може використовуватись з означенням так само, як і іменник:

(46) τῶν τίνα τρόπον διοκόντων αὐτό (Plat. Symp. 206. b.) – *ті, що його прагнуть;*

(47) καὶ γὰρ αὐτὸς εἶμι τῶν χθὲς βεβατισμένων (Plat. Symp. 176. b.) – *я теж ще від учора хмільний;*

(48) καὶ τῶν ἄλλων τῶν τότε ἐν τῷ συνδείπνῳ παραγενομένων (Plat. Symp. 172. b.) – *досл. інших, що були тоді на тому бенкеті.*

Наведемо також приклади субстантивации інших частин мови. Звернемо увагу на те, що такі субстантивовані конструкції є часто дуже економними з погляду давньогрецької мови: при перекладі їх доводиться значно розширювати, розкриваючи те, що приховане в одному субстантивованому, наприклад, прислівнику (див. переклади прикладів 49, 50):

(49) ἀλλ' ἐὰν οἱ πρόσθεν ἰκανῶς καὶ καλῶς εἴπωσιν (Plat. Symp. 177. e.) – *якщо ті, кому випало сидіти на чільних місцях, скажуть щось по суті і гарно;*

(50) ὥστε τὸ πᾶν αὐτὸ αὐτῷ συνδεδέσθαι (Plat. Symp. 202. e.) – *через нього між світами богів і людей виникає зв'язок – вони поєднуються;*

(51) προίεμαι εἰς τὸ πρόσθεν (Plat. Symp. 174. d.) – *іти вперед;*

(52) Ἀριστόδημος <...> Σοκράτους ἐραστὴς ὢν ἐν τοῖς μάλιστα τῶν τότε (Plat. Symp. 173. b.) – *Арістодем <...> один з близьких приятелів Сократа.*

Завдяки артиклю прислівник, отримавши морфологічні категорії іменника, може виступати ознакою предмета, який мається на увазі, і субстантивация полягає не в отриманні значення предметності взагалі, а в позначенні конкретного предмета, назва якого була вжита в тексті раніше.

Субстантивация словосполучень або речень відбувається переважно за допомогою артикля середнього роду множини τὰ в узагальнюючому значенні:

(53) καὶ καλλίστη τῆς φρονήσεως ἢ περὶ τὰ τῶν πόλεων τε καὶ οἰκίσεων διακόσμησις (Plat. Symp. 209. a.) – *найбільше і найпрекрасніше – це розумне вміння керувати державою і домом.*

Відзначимо структуру цього словосполучення, яка подібна мотрійці: у рамку ἢ διακόσμησις включений як означення в атрибутивній позиції субстантивований за допомогою артикля τὰ зворот τῶν πόλεων τε καὶ οἰκίσεων, який в свою чергу сам включає два іменника з артиклем τῶν. А все це словосполучення (ἢ διακόσμησις) знаходиться у зв'язку з означенням у предикативній позиції καλλίστη.

(54) ἐρμηνεῶν καὶ διαπορθμεῶν θεοῖς τὰ παρ' ἀνθρώπων καὶ ἀνθρώποις τὰ παρὰ θεῶν, τῶν μὲν τὰς δεήσεις καὶ θυσίας, τῶν δὲ τὰς ἐπιτάξεις τε καὶ ἀμοιβὰς τῶν θυσιῶν (Plat. Symp. 202. e.) – *він тлумачить слова богів і людей. Завдяки йому між богами і людьми відбувається спілкування: богам складає від людей молитви і жертви, людям – звіщає волю богів і нагородою відповідає за жертвоприношення їхні.*

Субстантивовані словосполучення, які мають узагальнене значення (*те, що від людей; те, що від богів*) потім роз'яснюються за допомогою зворотів τῶν μὲν від одних та τῶν δὲ від інших (з подальшим уточненням, що саме від людей, що саме від богів), в яких артикль виконує вказівну функцію та оформлює анафоричні відношення відповідно до слів ἀνθρώπων та θεῶν.

(55) ἢ τῶν ἱερέων τέχνη τῶν τε περὶ τὰς θυσίας καὶ τελετὰς καὶ τὰς ἐφοδὰς καὶ τὴν μαντείαν πᾶσαν καὶ γοητείαν (Plat. Symp. 202. e.-203. a.) – *відбувається мистецтво жертвоприношень, священних обрядів, заклинань, усіляких віщувань і чарів;*

(56) τοῦτο γὰρ τῷ τρόπῳ πᾶν τὸ θνητὸν σφίζεται, οὐ τῷ παντάπασιν τὸ αὐτὸ ἀεὶ εἶναι ὥσπερ τὸ θεῖον, ἀλλὰ τῷ τὸ ἀπὸν καὶ παλαιούμενον ἕτερον νέον ἐγκαταλείπειν οἷον αὐτὸ ἦν (Plat. Symp. 208. a.-b.) – *так усе смертне рятуює себе. Не залишаючись у всьому завжди тим самим, на відміну від божественного, воно, застаріваючи, відходить, щоб залишити на своє місце нове знання, яким і те старе колись було.*

В прикладі (56) субстантивации зазнають цілі речення із власними підметом та присудком.

Широке використання субстантивации дієслівних форм дає можливість висловити тонкі відтінки значення, зберігати баланс дієслівних та іменних форм. Можливість субстантивации різних частин мови, а також слово-

сполучень і речень за допомогою артикля сприяє гнучкості синтаксичних структур, дозволяє уникнути важких описових конструкцій (пор. переклад прикладів (49),(50)). Відомо, що «ізолюючі мови, а також аналітичні мови <...> з розвинутою конверсією мають більш маневрені синтаксис, ніж мови синтетичного ладу» [7, с. 449], але в давньогрецькій мові завдяки артиклю маневреність досягається поряд із загальним збереженням синтетичності мови.

Не менш широкими є можливості артикля в оформленні анафоричних відношень. Відомо, що саме вираження анафоричних відношень вважались античними граматистами основною функцією артикля. Г. М. Габучян пише: «В теорії Аполонія Дискола вживання артикля пов'язується виключно з явищем «анафори», тобто з явищем повторного згадування, яке має місце при найменуванні предмета» [5, с. 11]. У сучасному мовознавстві анафоричне відношення розуміється як «відношення між мовними виразами (словами чи словосполученнями), яке полягає в тому, що до змісту одного виразу входить відсилання до іншого. Виникає при відсутності безпосереднього синтаксичного зв'язку між цими виразами...» [15, с. 32]. Перший член анафоричного відношення (той, на який іде посилання) називається антецедентом, а другий – анафором.

Термін «відсилання», вжитий у визначенні анафоричного відношення, є досить нечітким, тому в деяких випадках ми можемо легко стверджувати, що відсилання міститься в самому артиклі (57), (58), (59), а там, де артикль оформлює субстантивізацію іншого слова, яке за значенням безпосередньо пов'язано зі словом, що виступає антецедентом (наприклад, є його ознакою), точніше, на наш погляд, буде говорити про весь субстантивований вираз як анафор ((52), (60), (61)):

(57) καὶ τοῦτο ἐν θνητῶ ὄντι τῷ ζῳφ ἀθάνατον ἔνεστιν, ἢ κῆσις καὶ γέννησις, τὰ δὲ ἐν τῷ ἀναρμόστῳ ἀδύνατον γενέσθαι (Plat. Symp. 206. c.) – *бо вагітність і народження є виявом безсмертного начала у живому єстві, що є смертним. Одне і друге не може статися там, де нема гармонії;*

(58) θυσίαι ποιουμένου καὶ ἐστιόντος τοῦ Ἀγαμέμνονος ἄκλιτον ἐποίησεν ἐλθόντα τὸν Μενέλεων ἐπὶ τὴν θοίνην, χεῖρῳ ὄντα ἐπὶ τὴν τοῦ ἀμείνονος [θοίνην] (Plat. Symp. 174. c.) – *як на бенкет до Агамемнона з нагоди принесення жерти запрошеним гостем прийшов Менелай – негідний до гідного;*

(59) Ἐν μύριον ἀφορισθὲν τὸ περὶ τὴν μουσικὴν καὶ τὰ μέτρα τῷ τοῦ ὀνόματι προσαγορεύεται (Plat. Symp. 205. c.) – *тільки обмежена її частина, а саме – музика і віршування – називаються загальним поняттям;*

(60) καὶ γὰρ ἔγωγε καὶ ἄλλως, ὅταν μὲν τινὰς περὶ φιλοσοφίας λόγους ἢ αὐτὸς ποιῶμαι ἢ ἄλλων ακοῶω, χωρὶς τοῦ οἶεσθαι ὠφελεῖσθαι ὑπερφυῶς ὡς χαίρω· ὅταν δὲ ἄλλους τινὰς, ἄλλως τε καὶ τοὺς ὑμετέρους τοὺς τῶν πλουσίων καὶ χρηματιστικῶν, αὐτὸς τε ἄχθομαι... (Plat. Symp. 173. c.) – *досл. і я сам, коли ці філософські бесіди або сам виголошую, або слухаю інших, крім того, що сподіваюсь отримати з цього користь, дуже радію: коли ж інші якісь [слухаю бесіди], також і ваши, ті що про багатство та гроші, сам засмучуюся...*

(61) εἰ γὰρ οὕτως ἔχει καὶ ἡ σοφία, πολλοῦ τιμῶμαι τὴν παρὰ σοὶ κατάκλισιν· οἶμαι γὰρ με παρὰ σοῦ πολλῆς καὶ καλῆς σοφίας πληρωθῆσεσθαι. ἢ μὲν γὰρ ἐμὴ φαῦλη τις ἂν εἴη, ἢ καὶ ἀμφισβητήσιμος ὡσπερ ὄναρ οὔσα, ἢ δὲ σὴ λαμπρά τε καὶ πολλὴν ἐπίδοσιν ἔχουσα (Plat. Symp. 175. d. – e.) – *якщо й мудрість має подібну властивість, то я ще більше ціную це місце за столом поруч тебе. Адже, сидячи пліч-о-пліч з тобою, я перейму чимало гарної мудрості. Бо чого варта моя, – непевна і примарна якась – завжди залишає простір для сумніву і запитання. Твоя ж, будучи прекрасною в сяйві свого блиску, тільки примножує твої успіхи.*

Таким чином, можна припустити, що у давньогрецькій мові класичного періоду артикль не входить у сферу іменника повністю, тобто не є його обов'язковим елементом. Вживання артикля не є регулярним, але він вживається вже значно частіше, ніж у мові Гомера, та дуже часто для вираження певних синтаксичних відношень.

Також на користь необов'язковості артикля говорить і таке твердження Діонісія Галікарнаського: «Особливостями суворої побудови слугує також і наступне: ця побудова врівноважує одні форми іншими, вона бідна на сполучники, пропускає член, байдужа до анаколуфа» [1, с. 233]. Дійсно, якщо наявність або відсутність певного елемента може слугувати ознакою певного стилю, то він не може бути повністю обов'язковим для мовної системи в цілому.

В той же час можна стверджувати, що артикль у мові класичного періоду має дуже велику лінійно-синтагматичну свободу (наприклад, (55), (56), (57), (61)). Найбільш поширеним є його вживання в препозиції до іменної групи, але можливі і інші випадки ((13)-(16)). Артикль може знаходитись на дуже великій відстані від іменника, до якого належить (12) або використовуватися як анафор при відсутності безпосереднього граматичного зв'язку з іменником ((57) – (59)). Таким чином, з певними застереженнями (з огляду на проклітичність деяких форм, як про це було сказано раніше) ми можемо визнати, що артикль у класичний період виступає автономною словоформою.

Лінійно-синтагматична свобода артикля є базою для виконання ним синтаксичних функцій і, по суті, в них безпосередньо і виявляється. Тому при можливому розширенні зв'язків артикля з іменником природно очікувати звуження та занепаду багатьох синтаксичних функцій. Отже, ми доходимо висновку, що процес морфологізації артикля та спектр синтаксичних функцій, виконуваних ним, знаходяться в безпосередній залежності одне від одного.

Статус артикля в давньогрецькій мові в класичний період має свої паралелі з розвитком артикля в інших мовах, зокрема, простежується його подібність до артикля у старофранцузькій.

Література:

1. Античные теории языка и стиля. – М.-Л. : ОГИЗ-СОЦЭКГИЗ, 1936. – 343 с.
2. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли. – М. : Издательство иностранной литературы, 1955. – 416 с.

3. Божно Л. И. Артикль в современном немецком языке / Л. И. Божно. – М. : Просвещение, 1956. – 120 с.
4. Габучян Г. М. Теория артикля и проблемы арабского синтаксиса / Г. М. Габучян. – М. : Наука, 1972. – 224 с.
5. Камчатнов А. М. Введение в языкознание / А. М. Камчатнов, Н. А. Николина. – М. : Флинта, Наука, 2004. – 232 с.
6. Крамский И. К. К проблеме артикля / И. К. Крамский // Вопросы языкознания. – М., 1963. – № 4. – С. 14–26.
7. Лингвистический энциклопедический словарь / под ред. Ярцева В. Н. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – 683 с.
8. Москальская О. И. Проблемы системного описания синтаксиса (на материале немецкого языка) / О. И. Москальская. – М. : Высш. школа, 1974. – 156 с.
9. Пиотровский Р. Г. К проблеме грамматической категории (Развитие категории артикля во французском языке) / Р. Г. Пиотровский // Известия Академии наук СССР. – Отделение литературы и языка. – М., 1954. – том XIII. – вып. 2. – С. 172–184.
10. Плунгян В. А. Общая морфология: Введение в проблематику: Учебное пособие / В. А. Плунгян. – М. : Эдиториал УРСС, 2000. – 384 с.
11. Реформатский А. А. Введение в языкознание / А. А. Реформатский. – М. : Просвещение, 1967. – 542 с.
12. Славянская М. Н. Учебник древнегреческого языка / М. Н. Славянская. – М. : Филоматис, 2003. – 620 с.
13. Соболевский С. И. Древнегреческий язык: Учебник для высших учебных заведений / С. И. Соболевский. – СПб. : Алетейя, 2000. – 614 с.
14. Тур В. И. Артикль как показатель функций обозначения существительным / В. И. Тур. – Минск : Вышэйш. школа, 1975. – 192 с.
15. Штелинг Д. А. Английский артикль и его роль в грамматике текста / Д. А. Штелинг // Иностранные языки в школе. – М., 1978. – № 6. – С. 3–13.
16. Platonis Dialogi / Ediderunt K. Hermann et M. Wohlrab. – Vol. 1. – Leipzig : Teubner. – 1921.
17. Платон. Бенкет / перекл. з давньогрецької і коментарі Уляни Головач, вступна стаття Джованні Реале. – Львів : Видавництво Українського Католицького Університету, 2005. – 178 с.